

16. Page Malcolm. *Howards End*. London: The Macmillan Press Ltd., 1993. – 102 p.
17. Page Norman. E.M. Forster. London: The Macmillan Press Ltd., 1987. – 133 p.
18. Rosecrance Barbara. Forster's Narrative Vision. Ithaca and London: Cornell University Press, 1982. – 250 p.
19. Stone Willfred. *The Cave and the Mountain. A Study of E.M. Forster*. Stanford: Stanford University Press, 1966. – 436 p.
20. Trilling Lionel. E.M. Forster. Oxford, Melbourne: Oxford University Press, 1982. – 148 p.
21. Wakefield G.P. *Howards End* (E.M. Forster). Oxford: Basil Blackwell, 1968. – 79 p.

Фатєєва Л. М.

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «ВОЛЯ» В РОМАНІ О. ГОНЧАРА «СОБОР»

У сучасному мовознавстві зростає інтерес до концепту як основи мовної картини світу, до його структури та методики дослідження. З різних кутів зору ця проблематика знайшла відображення в працях В. Карасика, В. Кононенка, Т. Маслової, Т. Радзівєвської, М. Скаб, А. Хроленка, Т. Яворської та інших вітчизняних і зарубіжних учених.

Мета нашої розвідки – дослідити семантичні особливості концепту «Воля» в романі О.Гончара «Собор», розглянути граматичні засоби його вираження. Стаття є частиною дисертаційного дослідження, напрямок роботи якого пов'язаний з комплексними темами кафедри української філології та загального мовознавства.

Зауважимо, що поділяємо думку В. Маслової стосовно визначення концепту як багатовимірного утворення, яке містить в собі не лише понятійно-дефініційні, але й конотативні, образні, оцінні, асоціативні характеристики, котрі повинні бути враховані під час опису концепту [4, с. 59].

Переконані, що в лінгвокультурологічних дослідженнях повинна застосовуватись методика концептуального аналізу, ядро якої полягає в семантичній реконструкції. Її суть у тому, що «значення» лінгвістичної форми визначається всією сукупністю її вживання, її дистрибуцією та типами зв'язків, що витікають з них [8, с. 136]. Звертаємо увагу, що для опису концепту необхідне врахування його асоціативного поля.

Концепт «Воля», на нашу думку, є одним з важливих концептів будь-якої мовної картини, оскільки пов'язаний з духовним світом людини. Категорія волі особливо вартісна для українського народу. Це обумовлено історичними чинниками, що мали вплив на формування духовності нації. Вербальний концепт у романі О. Гончара «Собор» представлений комплексом словникових і контекстуальних смислів. У структурі аналізованого концепту виділяємо ядро та периферію.

Певні, що концептуальні ознаки виявляють себе через семантику слова [Там само, с. 56]. Граматичні засоби – другорядні, допоміжні засоби вираження концепту, але їх використання допомагає побачити й уточнити ті з них, які часто є не зовсім помітними або завуальованими [5, с. 75].

За філософським визначенням, воля – це здатність до вибору мети діяльності та внутрішніх зусиль, необхідних для її досягнення [7, с. 90]. Ядро концепту репрезентоване комплексом таких смислів: «*рішучість*», «*напруження зусиль*», «*мета*», «*бажання*», що вбачаємо в таких прикладах: 1. *Володимиру Ізотовичу зараз не до Шпачихи, але вона сміливо бере його за лікоть, озирається* [2, с. 338]. 2. *І жест вольовий, виганяючий* [Там само, с. 408]. 3. *Здійснюючи раніше визрілий намір, зайшла Єлька того ранку до заводоуправління, нервово постукала у те віконечко, в яке багато хто стукав і до неї, аж ліктями вичовгано карниз* [Там само, с. 496]. 4. *І коли почули у відповідь, що приїхала дівчина з наміром вступати, то кирпани, одразу пожвавішавши, підгукнув Єлку і приязно запитав, куди ж саме вона має намір* [2, с. 334].

Продовжують ряд словникових дефініцій значення волі як дії, активної чи потенційної, що, зокрема, демонструють контексти: 1. *Цей гнівний папірус, під яким почала була збирати підписи Леся-фронтівичка, вчителька донька, виявивши при цьому разючу енергію і запал.* [Там само, с. 417]. 2. *Шпурнувши вила в яму, подалася Єлька в контору з твердим наміром більше не відступати* [Там само, с. 323].

Поповнюють смисловий арсенал аналізованого вербального концепту значення волі як соціально не підвладної сили, що означається метафоричними виразами: *Ще змалку чула про двох материних братів – один пішов до червоних, і його десь на Перекопі вбито, а другий, зовсім підліток, у Махна опинився, степова ота вольниця затягла, розульне тачанкове життя* [Там само, с. 332].

Діапазон концептуальних ознак лексем вольової сфери включає такі контекстуальні значення, як витримка, хоробрість, сила духу, що створюються за рахунок семантичних природжень, переважна більшість яких завдячує прикметниковим конструкціям: 1. *Випоєному степовою волею, поверженому й закутому, може, додавали йому (Калнишевському) там сили не закуті ланцюгами згадки якраз про оцю сонячну українську широчінь* [Там само, с. 409]. 2. *Така відвага запорозька в ньому (Яворівському) живе* [Там само, с. 461]?

Воля асоціюється в романі з героїзмом, витримкою, що репрезентують контексти: 1. *Зберегли, а хто зберіг (заводського титана) – досі ж бо тих сміливців не виявлено, герої zostалися невідомими* [Там само, с. 346]. 2. *В обличчях часто блідизна проступає, перевтома, але є в них твердість, зосередженість* [Там само, с. 328].

Синтаксична поведінка імені-концепту «Воля» характеризується в творі вживанням його в ролі об'єкта, суб'єкта, локативу. Так, ім'я-концепт асоціюється з силою, що позитивно впливає на стан душі людини, виступає в функції об'єкта дії: 1. *Єльці тут воля. Поробила своє, і хочеш – читай, хочеш – іди в ліс* [2, с. 512]. Позиції суб'єкта дії та локативу (термін запозичуємо у М. Скаб) вбачаємо в інших контекстах, в яких воля виражає значення гармонії душі та прагнення до неї: 1. *Не зоставалися в її (Єльки) душі без відгуку слова про оту незалежність, вільність, про пляжі дніпровські, де можна було б цілі дні проводити безтурботно, наодинці з сонцем, із волею, із блакиттю* [Там само, с. 373]. 2. *Воздвигнемо, щоб піднісся в небо над цими плавнями, що рибою кишать, над степами, де наші коні випасались, і буде незломлений наш дух жити у святій цій споруді, наша воля сяятиме в небі блиском недосяжних бань* [Там само, с. 382].

Ми поділяємо думку В. Телії, що фразеологічний склад мови – це дзеркало, в якому лінгвокультурна спільність ідентифікує свою національну самосвідомість [6, с. 9]. Цим обумовлена наявність у романі фразеологічних одиниць, що маніфестують сміливість, мужність – вольові риси, які споконвіку цінувалися в українців, та засуджують боягузтво: 1. *Якось, коли бакени були засвічені і вони (Єлька та дідусь), повернувшись,*

сиділи на березі біля човна, Єлька таки **набралася духу** і запитала, **кортіло їй знати, що ж то було за Гуляйполе, що тінь від нього через усе дядькове життя простяглась** [Там само, с. 332]. 2. – **Аж надто ти даєси собі волю, професоре...** [Там само, с. 466]. 3. **Бо ж найгірше з усього, що може бути в людині, – заяча душа, душа раба!** [Там само, с. 502].

Національне – це не що інше, як історія народу, втілена в певних культурних символах та ідеях, традиціях і звичаях, яка через них та насамперед через мову, передається з покоління в покоління [1, с. 23]. Тому, услід за В. Кононенком, вважаємо, що «одним з шляхів розкриття смислу концепту є осмислення його внутрішньої форми, а через неї пізнання його місця в ланцюжку таких співвідношень, як слово – поняття – образ – символ [3, с. 248].

Згодні, що концептні символи передаються у творі через вербальні символи [Там само, с. 470]. Так, стержневим у романі є образ собору, що передається численною кількістю лексем, серед яких мають місце національні символи: **творіння козацького бароко, поема козацького зодчества, старовинний козацький та ін.**

В основі численних метафоричних висловів вживається лексема **козак** та її деривати, що поряд з іншими – **степ, Великий Луг, Січ, Славутич, козацькі пояси** – символізують волелюбність українського народу, його споконвічне прагнення до волі: **козацька натура, козацька пам'ять, козацька молодість, дзвони козаччини, поема козацького зодчества, козацька волелюбна душа, козацькі діти, сини козацького краю** та ін.

Нові грані концепту воля розкриваються завдяки зміщенням сем лексем вольової сфери у складі таких метафор: **малинова козаччина вольовита, босонога вольниця, запорозька відвага, молода затятість, затятий дід, вільний Славутич, марні зусилля** та ін.

Більшість лексем вольової концептосфери несуть в собі позитивні конотації, що підсилюються атрибутивною та ад'єктивною сполучуваністю: **стенова воля, відвага почуттів, певність в собі, особливе завзяття, героїчна душа, повна воля, вольовий жест, разюча енергія, твердий голос, воля до життя.**

Негативний відтінок вносять лексеми **зусилля, ініціатива, сини всесвітньої волі** в таких контекстах: 1. **Прийме, щоб новою ганьбою покрити вигнання (Махно) і всі його сатанинські зусилля, і щоб уже десь в кучках пустелях Сахари під найманими прапорами іноземного легіону рейдували його останні тачанки...** [2, с. 470]. 2. **Проте в останню мить зачіплянській «геній» таки стримався, не дозволив собі покласти на стіл цю скороспілу ідею...: почекай, не квапся, адже не відомо ще, як твоя ініціатива буде тут сприйнята** [Там само, с. 468]. 3. **Позбавляю вас будь-якої влади, будь-якого гніту, тільки ж будьте мені вірними бійцями, синами анархії, синами всесвітньої волі.** [Там само, с. 468].

У романі наявні імпліцитний та експліцитний мовні засоби втілення вольової концептосфери, що вбачаємо, зокрема, в контекстах, які передають такі значення волі, як «незламність», «мобілізація зусиль», «впевненість»: 1. **Однак стали для неї (Зачіплянки) вони (страшні часи війни) й випробуваннями на живучість, на душевну міць, на відданість тому, що є для людини святим** [2, с. 347]. 2. **Уста затиснуті, а в погляді і в усій поставі було щось затяте, сміливе, вгадувалось внутрішня сила природи, пристрасність, надійність душі** [Там само, с. 355]. 3. **Але собор не газгольдер, – твердо сказав секретар. – Собор – витвір мистецтва** [Там само, с. 420].

Отже, аналіз лінгвістичного матеріалу дозволяє констатувати, що вербальний концепт «Воля» широко представлений в романі О. Гончара «Собор». Його концептне наповнення містить фіксовані словникові визначення та контекстні смисли, що створюються численними лексемами та фраземами, наявні концептні символи. Смісловий потенціал вольової концептосфери у творі репрезентований компонентами: «бажання», «мега», «напруження зусиль», «потенційна дія», «активна дія», «сміливість», «мужність», «рішучість», «витримка», «сила духу».

Ми пересвідчилися, що семантичні ознаки головним чином розкривають концептуальні ознаки. Граматичні засоби вираження концепту розширюють межі концептуальних ознак, що обумовлює необхідність їх використання в лінгвокультурологічних дослідженнях.

Доцільним і перспективним, на нашу думку, буде подальший розгляд концепту «Воля» в творчості Т. Шевченка.

Література

1. Войтович С. О. Світ соціальних відносин в українській культурі (історико-соціологічне дослідження). – К., 1994. – 145 с.
2. Гончар О. Т. Твори: У 12 т. – К.: Наук. думка. – Т. 5: Тронка; Собор; Коментарі / Упорядкув. та комент. С. А. Кальченка. – 2004. – 576 с.
3. Кононенко В. Сміслова структура концепту // Семантика мови і тексту. Матеріали ІХ Між нар. наук-практ. конф. 26-28 верес. 2006 року. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 248-250.
4. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебн. пособие / В. А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 296 с.
5. Скаб М. Граматичні засоби вираження концепту // Лінгвістичні студії. Випуск 15. – С. 75-90.
6. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
7. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
8. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии: Учебн. пособие / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 184 с.

Філюк Л. М.

ПРИЧИНИ ТА ДЖЕРЕЛА ВАРІАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ІНФОРМАТИКИ

Українській терміносистемі інформатики (далі УТІ) притаманна поширена варіантність різних типів, яка, тим не менше, й досі не стала об'єктом всебічного дослідження. Метою даної наукової розвідки є встановлення джерел і причин виникнення варіантності в середовищі УТІ, а також з'ясування можливих шляхів її подолання.

Матеріалом дослідження послужили словники термінів інформатики та обчислювальної техніки.

Як відомо, однією з найголовніших ознак термінів є їх свідоме творення («сконструйованість»), тому кожен спеціаліст в галузі інформатики може творити (і нерідко творить) необхідні, на його думку, терміни самостійно. Йдеться не так про створення власних українських первинних термінів (це трапляється зрідка), як